

KUR'ÂN'DA "TEVHÎD" E DELÂLET EDEN SEMANTİK ALANLAR

Ahmet ÇELİK (*)

ÖZET

İlk insanın yaratılmasından beri, semavî dinlerin üzerinde durduğu en önemli husus, tevhid akidesinin insanların gönüllerine yerleştirmek olmuştur. Bu dinlerin sonuncusu olan İslâm ve onun yüce kitabı Kur'ân da tevhid yani Allah'ın birliği ve O'nun mutlak yaratıcı olduğu üzerinde hassasiyetle durmuştur.

Kur'ân'a baktığımızda doğrudan veya dolaylı olarak kelime-i tevhide atıflar yapıldığını müşahede etmekteyiz.

Öte yandan Kur'ân'ın bir kısım ayetlerinde "la ilâhe illallah" ifadesi açıkça zikredilmiştir. Biz bu çalışmada "la ilâhe illallah" cümlesinin yer aldığı ayetleri değil, kelime-i tevhide işaret eden ayetlerin bir kısmını belirlemeye çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Kelimetün Tayyibe, el-Kavlü's-Sâbit, el-Urvetu'l-Vüskâ, Kelime-tüllah

The semantic fields that are interested in the tevhid in the Qur'an

ABSTRACT

Since the creation of men the most important aim of religious life is to reach monotheism. The last of these religions, the Islam and its holy book the Quran is set up on the belief that Allah is the absolute creator and that there is no god but Allah. So, some verses having this tevhid expressions in it, stress the unity of god.

Beside these expressions "la ilahe illallah" is used in various verses. In some passages some concepts are also interpreted as these expressions in this study we are not examining the verses where monotheism is obviously used, but we are trying to find the verses where we can interpret concepts as monotheism.

Key Words: Rhetoric, stable word, Free (hanle) pretext Word of piety, word of Allah.

*) Yrd. Doç. Dr., Atatürk Üniv. İlahiyat Fak. Tefsir Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.

İslâm dini, tevhidî düşünceyi esas alan bir dindir. Dolayısıyla onun ilk gayesi İnsanlar için benliğine bu prensibi nakşetmek olmuştur. Bu itibarla İslâm'ın yüce kitabı olan Kur'an'ın bu kelime üzerinde detaylı durması ve onu gâyet etraflıca işlemesi doğaldır. Çünkü İslâm'ın özünü tevhid, tevhidin özünü de Allah'ın birliğine, O'nun, tek ve en yüce bir Yaratıcı ve her şeyin sahibi ve yöneticisi olduğuna inanmanın oluşturduğunda şüphe yoktur¹.

Kur'an'a baktığımızda, doğrudan veya dolaylı olarak kelime-i tevhide atıflar yapıldığını müşahede etmekteyiz. Ancak Kur'an, tevhid kavramıyla ilgili tüm meseleleri, âyetlerin akışı içerisinde, teferruatıyla beyan ederek, bu konuda çok muvazeneli bir yol takip etmiştir. Esasında kelime-i tevhid, esmâ-i hüsnânın tenasüp ve muktezâsını toplamakla beraber, bu isimler arasındaki dengeyi de korumuştur. Aynı zamanda rubûbiyet ve ulûhiyetle alakalı meselelere de dengeli bir şekilde yer vermiştir².

Ancak Kur'an'ın bir kısım âyetlerinde bu ifade, yani "lâ ilâhe illallah" açıkça zikredilmiştir³. Bazı pasajlarda ise bir kısım kavramlar, kelime-i tevhid olarak yorumlanmıştır. Biz bu çalışmada, "la ilâhe illallah" ifadesinin açıkça yer aldığı âyetleri değil, kelime-i tevhide işaret eden âyetleri belirlemeye çalışacağız. Ancak burada şunu belirtmemiz gerekir ki, bu konuda yorumlanan âyetlerin hepsini buraya alamadık; zira bunları bir makaleye sığdırmak oldukça zordur. Bizim tesbitlerimize göre kelime-i tevhid olarak yorumlanan mazmûn ve terkiplerin yer aldıkları âyetlerin bir kısmı şunlardır:

1- Kelimetün Tayyibe;

Bir kısım tefsir ve hadis alimi aşağıdaki âyette yer alan "Kelime tayyibe"yi (güzel sözü), kelime-i tevhid, "şecere tayyibe"yi ise hurma ağacı olarak⁴ yorumlamışlardır. "Görmedin mi? Allah nasıl bir misal getirdi: Güzel bir sözü, kökü (yerde) sabit, dalları gökte olan güzel bir ağaca benzetti" (İbrahim, 14 / 24.)

Kelime tayyibe'nin, kelime-i şehâdete benzetilmesinin sebebi; bu iki kelimenin asıl kaynağının mü'minlerin kalplerinde olan iman ve ondan dallanarak gök yüzüne doğru yükselen hayırlı ve temiz eylemler olmasıdır. Meyveleri ise; Allah'ın bu ameller karşılığında bahşetmiş olduğu lütuf ve ihsanlardır. Zira, güzel sözün meyvesi; güzel amel, güzel ağacın ürünü ise, yararlı meyvedir⁵.

1) Farûkî, İsmail R., *Tevhid*, (terc. Dilaver Yardım, Latif Boyacı), İst., 1995, s. 27.

2) Said Nursi, *Sözler*, İst.1993, s. 409.

3) Bu âyetler için bkz: Bakara, 2 / 255; Âl-i İmrân, 3 / 2; Nisâ, 4 / 87 Hûd, 11 / 14; Tâha, 20 / 8 Enbiyâ, 21/25; Neml, 27/26; Kasas, 28/88; Sâffât, 37/35; Mü'min, 40 / 33; Duhân, 44/8; Teğâbun, 64 / 13.

4) bkz. el-Mâverdi, Ebu'l-Hasan, Ali b. Muhammed, *Tefsîru'l-Mâverdi*, Beyrut, 1992, III,135; er-Râzî, Fahrüddin, *et-Tefsîr'u'l-Kebîr (Mefâtihu'l-Ğayb)*, Beyrut, tsz XIX, 122, 123, *Esrâru'l-Tenzil ve Envârü'l-Te'vil*, (Tah. Ahmed Hicâzî es-Saka), Beyrut, 1992, s. 65.

5) el-Kurtûbî, Ebû Abdillâh Muhammed b. el-Ensârî, *el-Câmi'u li Ahkâmi'l-Kur'an*, Beyrut, 1988, IX, 256; el-Âlûsî, Şehâbüddin es-Seyyid Mahmûd, *Râhu'l-Me'ânî fi Tefsîri'l-Kur'ânî'l-Azîm ve's-Sebi'l-Mesânî*, Beyrut tsz, XIII, 214; Güngör, Mevlüt, *Kur'an Araştırmaları* (2), İst. 1996, s. 137.

Şecere tayyibe'nin hurma ağacına benzetilmesinin sebebi de şudur: Hurma ağacının kökleri yerin derinliklerine gömüldüğü, meyveleri ise yerden yükseklerde olduğu için, toz-topraktan uzak bulunmaktadır. Dolayısıyla, onlar tatlı ve lezzetlidir. Kelime-i tevhid de, mü'minin kalbine sağlam bir şekilde yerleşmiş olduğundan, onda kopma ve yıkılma söz konusu değildir. Öte yandan bu sağlam ağaç üzerinde dal-budak salarak, bir çardak oluşturan salih ameller, hurmanın dalları gibi, semaya doğru yükselir. Hurmanın meyvesi daimi olduğu gibi, mü'minin bu sağlam imanı sonucu yaptığı ameller de daimidir⁶.

Diğer taraftan, hurma dünyanın her bölgesinde yetişmez. Aynı şekilde tevhid de, arzu edilmesine karşın her dilde telaffuz edilmez ve her kalpte yer etmez. Hurma, yılda iki kez meyve verir. Kelime-i tevhid de, sahibine dünyada kesintisiz çeşitli yararlar sağlar. Onun sevap kazanmasına sebep olur. Ahirette ise bu kelimeyi söylemesi ve yaşaması karşılığında kendisine Cennete girme imkanı verilir⁷.

Nitekim Hz. Peygamber de imanı; kök ve dal- budak salmış bir ağaca benzetmiştir. Hz. Enes'in rivâyetine göre O: "İman sabit bir ağaca benzer. Onun kökleri inanç; gövdesi namaz, zekât, oruç; dalları, Allah yolunda sıkıntıya düşmek; bitkileri; güzel ahlak yaprakları: Allah'ın haramlarından kaçınmak ise, meyveleridir,"⁸ demiştir.

Buna yakın tasavvüfî bir yorum da şudur: Bu ağacın kökleri tasdik, gövdesi ihlas, dalları ameller, yaprakları ise sözlerdir. Ağacın en değersiz yerleri yaprakları olduğu gibi, imanın da en kıymetsiz parçası sözlerdir⁹. Çünkü sözlerin altında ne gibi anlamlar kastedildiğini zahiri olarak belirtmemiz mümkün değildir.

Bu güzel teşbih sanatından hareketle diyebiliriz ki; bir ağacın yeşil kalması ve meyve verebilmesi için devamlı sulanması ve kendisine özen gösterilmesi gerekir. Çünkü bu işlemler yapılmadığı takdirde, onun kuruması kaçınılmazdır. İşte kalpteki iman ağacı da böyledir. Eğer sahibi, onu faydalı ilim, salih amel, zikir ve tefekkürle her an geliştirmez kalbine itina göstermez ve onu günahlarla karartırsa o, kuruyabilir¹⁰. Fakat bu ağaç, tasdik toprağına dikilir, ihlas suyu ile sulanır, amel-i salih ile korunursa, kökleri sabitleşir, yaprakları yeşerir, meyveleri olgunlaşır ve onlar, insanlar tarafından kat kat devşirilir¹¹. Nitekim hadiste, "Elbise nasıl yıpranır ve eskirse, iman da öylece yıpranır ve eskir. O halde imanınızı daima yenileyin"¹² denilerek, bu gerçek dikkatlerimize sunulmuştur.

6) Mehmet, Vehbi Efendi, *Hülâsetü'l-Beyân fi Tefsîri'l-Kur'ân*, İst. 1968, VII, 2696, 2697; Ahmed Muhammed Cemal, *Me'debetü'l-İlah fi'l-Ardı*, Bureyde, 1984, s. 267.

7) bkz. er-Râzî, *Esrâr*, s. 65, 66.

8) bkz. el-Kurtûbî, *a.g.e.*, IX, 236.

9) Cemalu'l-İslâm, Ahmed b. Muhammed, *et-Tecrîd fi Kelimet-i Têvhîd*, Mısır, 1967. s.37.

10) bkz. Kutub, Seyyid, *fi Zılâli'l-Kur'ân*, Beyrut, 1982, 2099, *Kur'ân-ı Kerim ve Açıklamalı Me'alî*, Komisyon, D.İ.A. Ankara, 1993, s. 257.

11) Cemalu'l-İslâm, *a.g.e.*, s. 37.

12) el-Hakim, en-Neysabûrî, *el-Mustedrek ala's-Sahîheyn*, Beyrut, 1990, I, 45.

Hiç şüphesiz, imanın yenilenmesi ancak ve ancak, Allah'ı anmak ve O'na ibadet etmekle gerçekleşebilir.

Güzel bir kelimenin güzel bir ağaca benzetildiği yukarıdaki âyette, mürsel ve mücmel¹³ teşbih sanatı vardır¹⁴. Bu sanata göre, yukarıda boyutları verilen mutlak iman "güzel bir ağaç çerçevesine şu şekilde yerleştirilebilir: Kalpte imanın görünmeyen ve zihinde gizli kalan psikolojik boyutu, ağacın toprak altında kalan köklerine tekabül eder. İmanın, fertte ve toplumda meydana getirdiği müsbet gelişmeler ise, ağacın dallarına ve meyvelerine tekabül eder¹⁵.

2- el-Kavlü's-Sâbit;

Bir kısım müfessire göre, "Allahu Te'alâ sağlam söze iman edenleri hem dünya hayatında hem de ahirette¹⁶ sapsağlam tutar, zalimleri ise saptırır..." (İbrahim, 14 / 27) âyeti, bir önceki âyette geçen kelime-i tayyibenin, kelime-i tevhid olduğuna işaret etmektedir. Çünkü imanını salih amelle süsleyen müvahhidi Allah, hayatı boyunca şeytanın saptırmalarından koruduğu gibi, son nefesinde de onu, İblis'in şerrinden korur¹⁷. Âyetten de anlaşılıyor ki, kişi bu kelimeye karşı dünyadaki tutumuyla, yani ondaki sebat ve kararlılığına göre, kabirde de yerleşip sebat edecektir¹⁸.

Diğer taraftan bazı tefsir ve hadis kaynaklarında yer aldığına göre bu âyet, iki meleğin kabirde soracağı sorularla alakalıdır. Allah, bu sorulara verilecek cevapları müminlere kolaylaştıracaktır¹⁹. Zira O, bu sağlam söze (kelime-i tevhide) sarılanları dünya hayatında hayırlı ve salih amel işlemeye muvaffak kılmıştır. Bu itibarla kabirde ölüye sorulacak olan "Rabbin kim?", "Dinin nedir?", "Peygamber'in kimdir?" gibi sorulara ve-

13) Bir teşbih (benzetme) sanatında, teşbih edatı zikredilir, vecchu'ş-şebeh (benzetme yöntemi) hafzedilir-se bu sanata, mürsel, mücmel teşbih denir.(bkz. Fadl, Hasan Abbas, *el-Belâğetu Funûnuhâ ve Efnânuhâ*. Ürdün, 1987, s. 56.

14) es-Sâbüni, Muhammed Ali, *Safvetu't-Tefâsîr*, Suriye, 1986, II, 98.

15) en-Nesefî, Abdullah b.Ahmed, *Medâriku't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl*, Beyrut, 1988, II, 261; krgş; Kasapoğlu, *Kur'an'da İman Psikolojisi*, İst. 1997, s. 60.

16) Ahiretten murad; kabir ve kabirden sonra gidilecek yerlerdir. Bu durumda kelime-i tevhid her mevkifte (durak yerinde) kendisini gösterecektir. Zira kişi ölümlü dünya ahkâmından kurtulup, ahiret ahkâmına dahil olur. Onun için burada ahiret, kabir olarak yorumlanmıştır. (bkz. er-Razi, *Tefsîr*, XIX, 125).

17) eş-Şevkânî, Muhammed b. Ali, *Fethu'l-Kadir*, Beyrut, tsz. III, 106; Ahmed Muhammed, *a.g.e.*, s. 267

18) Hâkimü't-Tirmîzî, Ebû Abdillâh, *Nevâdiru'l-Usûl fî Ma'rîfeti Ahâdisi'r-Rasûl*, Beyrut, tsz. I, 42, 246.

19) el-Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail, *Sahîhu'l-Buhârî*, Beyrut, 1993, Cenaiz, 85; Müslim, Ebu'l-Huseyn İbnu'l-Haccâc, *Sahîhu Müslim*, Beyrut, tsz. Cennet, 73; Tirmizi, Ebû 'Isâ Muhammed b. 'Isâ b. Sevre, *Sünen*, Beyrut, 1987, *Tefsîru'l-Kur'an* 15; er-Razi, *Tefsîr*, XIX, 124; el-Kurtubi, *a.g.e.*, IX, 238.

rilecek cevapları o kişi için kolay kılacaktır²⁰. Bütün bunlardan anlaşılıyor ki; âyette zikredilen el-kavlü's-sabit, kelime-i tevhiddir²¹.

er-Râzîye (öl.606/1209) göre bu kelimenin 'sabit' olarak isimlendirilmesinin sebeplerinden birisi, günahların ona etki edememesi, aksine onun günahları etkilemesidir. Zira, muvahhidin günahları ne kadar çok olursa olsun, affedilme ümidi daima vardır. Kâfirin de küfrü ne kadar çok olursa olsun, bu kelimeyi zikrettiğinde tevhid onun küfrünü yok eder²².

Râzî'nin bu görüşü şöyle yorumlanabilir: Kelime-i tevhidi anlayarak ve yaşayarak söyleyen birisi, günah işlediğinde hemen tevbe eder ve Allah'a yönelir. Ölürlen de iman üzere ölür. Günahı da olsa affedilme ihtimali söz konusudur. Kafir de bu kelimeyi söyleyerek İslâm'a girdiğinde, önceden işlemiş olduğu günahlar ve suçlar silinir. Çünkü İslâm, -bir hadiste belirtildiği üzere- kendisinden önce işlenmiş günahları siler yok eder²³.

Bu durum, kelime-i tevhidin insan hayatındaki önemini gözler önüne sermekte, kişinin mutlu bir sonla hayatını noktalaması için bu kelimeye, dilini ve gönlünü açmasının gerekli olduğuna dikkat çekmektedir. Çünkü insan, bir eyleme çokça devam ederse bu onun aklında ve kalbinde yerleşir ve kök salar. Bu itibarla kul, "la ilahe illallah" ifadesini söylemeye, bunun hakikatlerini ve inceliklerini düşünmeye devam ederse, marifetullah onun aklında, gönlünde kök salar ve kuvvet kazanır. Nitekim İbn Abbas şöyle der "Kim dünya hayatında Allah'tan başka ilah yoktur" ifadesine çokça devam ederse, Allah, o kişiyi bu şahadet üzerinde sağlamlaştırır ve ona bu kelimeyi, bizzat kendisi telkîn ettirir."²⁴

3- el-Ürvetu'l-Vuskâ;

"...o halde kim tâğutu reddedip Allah'a inanırsa kopmayan sağlam bir kulpa yapışmıştır. (Bakara, 2 / 256.)

Arap filologları, tağut kavramını azgın, sınır tanımayan, zulüm, baskı ve şiddet kullanan; Allah'ın yerine, kendisine ibadet edilmesini isteyen bir şahsiyet, olarak tanımlarlar. "Tuğyan" ise, "isyan ve günahla sınır tanımamak, azmak, saldırmak demektir²⁵. Diğer bir ifade ile, "Allah'ın koyduğu sınırlara önem vermemek ve onları çiğnemektir."²⁶ Kur'ân, Allah'a iman ile tağuta imanın uzlaşamayacağını önemle belirtir (bkz. Nisâ,

20) İbn Kesir, Ebu'l Fidâ, *Tefsiru'l-Kur'ânî'l-Azîm*, Beyrut, 1981, II, 536; el-Âlûsi, *a.g.e.*, XIII, 217.

21) el-Mâverdi, *a.g.e.*, III, 135.

22) er-Râzî, *Esrâru'l-Tenzîl ve Envârû'l-Te'vîl*, s. 67.

23) Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, Beyrut, 1993, IV, 199, 205.

24) bkz. er-Râzî, *Tefsir*, XIX, 124.

25) el-İsfehânî, Hüseyin b. Muhammed, *el-Mufredat fi Ğaribi'l-Kur'an*, İst., 1986, s. 454; İbn Manzûr, Cemaluddîn Muhammed b. Mukerrem, *Lisânu'l-Arab*, Beyrut, tsz. XV, 8, 9. krş. Jeffery, Arthur, *Foreign Vocabulary of the Qur'an*, b.y.y. tsz. s. 202, 203.

26) Kılıç, Sadık, *Kur'ân'da Günah Kavramı*, Konya, 1984, s. 144.

4/60). Yine Kur'ân, dünya ve ahiret mutluluğunu yakalamak için tağuta karşı çıkmayı zorunlu sayar²⁷. Kur'ân'a göre insanların azmasına sebep olan en önemli faktör, insanın kendisini, başkalarından müstağni, yani hiç kimseye muhtaç olmayacak bir konumda görmesidir (bkz. Alak, 96/7). Kur'ân'ın çok önem verdiği bu kavram üzerinde müfessirler bir çok görüş beyan etmişlerdir:

et-Taberî, (öl. 310/922) 'tağut'u Allah'a baş kaldıran, O'ndan başka, kendisine tapılan kişi olarak tanımlar. Ona göre, tağutun sadece insan olması şart değildir. İnsanın yanında başka varlıklar da tağut olarak mütalaa edilebilir²⁸.

Yukarıdaki görüşlere paralel olarak Fahrüddin er-Râzî de, 'tağut' kelimesinin, azdı, saptı, haddi aştı, taştı anlamlarına gelen "tağâ" kelimesinden türetildiğini²⁹ belirtir ve âyette yer alan 'tâğût' ifadesini, umumî manada Allah'tan başka tapılan her şey, hususi manada iblîş, şeytan, kahin, sihirbaz, kuvvet idealinin fiziksel güç ve birimler haline gelmesini isteyen, aksiyona dönüşmesini gerçekleştiren insan unsuru olarak yorumlar³⁰. Terime sosyolojik açıdan yaklaşan diğer bir görüşe göre de tağut; Vahye dayanmayan her türlü nizam, İslâm'la ilgisi olmayan, ona zıt olan her türlü düşünce, fikir, adet ve meşrû olmayan alışkanlıkları gösterir³¹. Bir diğer ifade ile; insanın, Allah'ın koymuş olduğu sınırları aşarak tabi olduğu, boyun eğdiği veya ibadet ettiği her varlığa tağut denir³².

İbn Kuteybe, Nisâ, 4/51 âyetini yorumlarken, bu âyette kendilerinden söz edilen "cipt ve tâğût" ifadeleri, Yahûdiler'in önde gelenlerinden iki kişiye işaret etmektedir, der. Çünkü Kitap Ehli bunların söylediklerini kabul etmiş ve onlara itaat ederek, adeta onları ilahlaştırmışlardır³³.

Bir kısım ilim adamı da 'tâğût'u daha genel bir çerçevede ele alırlar. Onlara göre bu kavram ya itikat ya ibadet veya teşrî (yasama) ile alakalıdır. Eğer insanlar, bu üç büyük sahada kelime-i tevhidle çelişen hususları anlamazlarsa, Allah'ın emrettiği gibi, tâğutu reddedemezler ve O'nun emrettiği gibi dini yalnız O'na has kılamazlar³⁴.

Öncelikle tâğut kelimesinin üzerinde durmamızın sebebi, kelime-i tevhid olarak yorumlanan "el-urvetu'l-vuskâ"³⁵ ifadesinin daha iyi anlaşılmasına matuftur. Zira, "Lâ ilâ-

27) bkz. Bakara, 2/256; Maide, 5/60; Zümer, 39/17.

28) et-Taberî, İbn Cerir, Ebû Ca'fer Muhammed, *Câmiu'l-Beyân 'an Tefsiri'l-Kur'ân*, Beyrut, 1988, III, 422; el-Mevdûdî, *Ebu'l-Alâ, Tefhîmu'l-Kurân*, (Çev. Heyet), İst. 1995, II, 543.

29) er-Râzî, *Tefsir*, VII, 16; el-Mevdûdî, *a.g.e.*, V, 99

30) et-Taberî, *a.g.e.*, III, 19, 20; el-Mâverîdî, *a.g.e.*, I, 327, el-Kurtûbî, *a.g.e.*, III, 183; el-Âlûsî, *a.g.e.*, III, 13.

31) Seyyid Kutub, *a.g.e.*, I, 292.

32) Âlu's-Şeyh, Abdurrahman b. Hasan, *Fethu'l-Mecîd fi Şerhi Kitabî't-Tevhîd*, Riyad, tsz. s.18.

33) İbn Kûtaybe, *Ğarîbi'l-Kur'ân*, (tah. es-Seyyid Ahmed Sakr), Beyrut, 1978, s.128.

34) Kutub Muhammed, *Lâ ilâhe illallah, Akide, Şerî'at ve Hayat*, (Terc. Süleyman Altay), İst. 1994, s. 261.

35) bkz. Fîrûzâbâdî, Tâhir Muhammed b. Ya'kûp, *Tenvîru'l-Mikbâs min Tefsiri İbn Abbas*, Mısır, 1951, s.30; et-Taberî, *a.g.e.*, III, 22; el-Kurtûbî, *a.g.e.*, III, 183; İbn Kesir, *a.g.e.*, I,312; el-Âlûsî, *a.g.e.*, III, 14.

he illallah" ifadesinde yer aldığı gibi, Allah'a imandan önce, küfrün ve şirkin her türlü-sünü bırakıp onlardan tevbe etmek, daha sonra kopmayacak kulpa sağlam bir şekilde ya-pışmak gerekir. Zira insan, tağutun gerçek manasını kavrayamaz veya onu bilinçli bir şe-kilde reddedemezse, imanında yabancı unsurlar kalır ve bu halde, onu saf olarak Allah'a sunamaz. Ve böyle bir imanın üzerine sağlam bina kuramaz³⁶. Bu itibarla âyetin ifade ettiği mana kısaca, "Kim Allah'ın dışında ibadet edilen her türlü ilâhı terkederek, sade-ce O'na bağlanırsa, bedbahlıktan, dünya ve ahiret korkularından kurtulmuş, kendisini saadete ulaştıracak kopmayan bir kulpa yapışmış demektir"³⁷ şeklinde olur.

Diğer taraftan "İyi davranışlar içinde kendini bütünüyle Allah'a veren kimse, ger-çekten en sağlam kulpa yapışmıştır" (Lokman, 31/22) âyetinde yer alan "el-Urvetu'l-Vüskâ" (sağlam kulp) ifadesi de kelime-i tevhid olarak yorumlanmıştır³⁸. Pasajda ifade-sini bulan İhsan ise; hadiste de belirtildiği gibi "Allah'ı görür gibi ibadet etmek olarak tanımlanmıştır."³⁹ Bu da kulun, hayatı boyunca Allah'ın murakabesinde olduğunu bile-rek yaşaması ve hayatını ona göre dizayn etmesi anlamına gelir. Bize göre yukarıdaki âyet bir bütün olarak değerlendirildiğinde şuna işaret edebilir: İnsanoğlunu kıyamete, haşra giden yolda, büyük tehlikeler, sıkıntılar beklemektedir. Bunların karşısına o, an-cak gerçek bir ibadet ve taatla Allah'a yönelerek, sağlam kulp olan kelime-i tevhide sar-ılmakla mutlu bir sona ulaşabilir. Nitekim Müfessir Neseffî (öl. 710/1310) de aynı mev-zuya dikkat çekerek konuyu şöyle bir benzetmeyle açıklamaya çalışır: Ulu bir dağa, sarp bir kayaya tırmanmaya çalışan kişi, önce kendisini belinden, sağlam, kopma ihtimali ol-mayan bir halata bağlaması gerekir, demektir⁴⁰.

4- Kelimetu't-Takvâ;

Bir kısım müfessir, "...Onların takva sözünü tutmalarını sağladı" (Fetih, 48 / 26) âyetinde yer alan "takva sözü"nü "kelime-i tevhid"⁴¹ olarak yorumlamıştır. Çünkü onla-ra göre müslümanlar, bu kelimeye bağlı kalarak, cehennemden ve onun şiddetli azabın-dan korunacaklardır⁴². Diğer taraftan, bazı rivâyetlerde yer aldığına göre, Hz. Peygam-ber de, bir şahsın bu âyeti okuduğunu duyunca "O, kelime-i şehadettir"⁴³ açıklamasını yapmıştır.

36) Âlu'ş-Şeyh, a.g.e., s. 29; Elmalılı, M.Hamdî Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, İst., tsz. II, 871.

37) el-Humeydî, Abdulaziz b. Abdullah, *Tefsîru İbn Abbas ve Merviyatuhu fi't-Tefsir min Kütübi's-Sun-ne*, Makka, tsz. I, 153.

38) bkz. el-Kurtûbî, a.g.e., XIV, 50.

39) el-Buhârî, a.g.e., İmân, 50.

40) en-Neseffî, a.g.e., III, 283.

41) et-Taberî, a.g.e., XI, 365; el-Maverdî, a.g.e., V, 321; el-Kurtûbî, a.g.e., XVI, 190; el-Beydâvî, a.g.e., II, 271, 272; es-Suyûtî, a.g.e., VI, 8; bkz. Fîrûzâbâdî, a.g.e., s.321; el-Makdîsî, Yûsuf b.Ha-san b. Abdilhâdî, *Mes'eletu'n fi't-Tevhîd*, (tahk. Abdilhâdî, Muhammed Mansûr), Beyrut, 1995.

42) et-Taberî, a.g.e., XIII, 104. krş: Güngör, a.g.e., s. 139.

43) el-Buhârî, a.g.e., Eymân, 19; et-Tirmizî, a.g.e., Tefsir, 48, 151, 386; et-Taberî, a.g.e., VI, 364. İbn Sa'd Muhammed, et-*Tabakâtu'l-Kübrâ*, Beyrut, tsz. I, 29; es-Suyûtî, a.g.e., VII, 537.

el-Hâkim et-Tirmîzî bu âyeti yorumlarken Allah'ın, bu kelimeyi, muhabbet nuru ile onların kalplerine yerleştirdiğini ve bu sayede konuştuklarını, sevgi ile beraber kendilerine marifet ve akıl verildiğini belirtir. Ona göre akıl, sevgi ve dostluğun nurudur⁴⁴.

Âyetteki 'takva sözü', bu anlayışa göre, iman manasına hamledilebilir; özellikle kelime-i şehadet gerçek manada anlaşıldığı ve uygulandığı takdirde müslümanı, müşriklerin Allah'a nisbet etmeye kalkıştıkları sıfatlardan uzaklaştırarak, O'na şirk koşmaktan korur. Ayrıca bu kelime, mümini, kendisini kılıçtan, cizye vermektan, çocuklarını kölelikten kurtarır. Kalbe yerleştiğinde ise, onu küfürden, uzuvları da günahlardan korur⁴⁵.

Diğer taraftan kelime-i tevhid, takvanın en esaslı şartı olduğu gibi, Allah'tan sakınanların da sembolüdür; zira "lâ ilâhe illallah" kelimesi takvanın esasıdır. Yukarıda verdiğimiz hadis de bu anlayışı destekler mahiyettedir. Bu itibarla, takva sahibi olmak için birinci derecede şirkten kaçınmak, yani iman etmek, ikinci merhalede ise, büyük günahları işlemekten, küçük günahlarda ısrar etmekten uzaklaşmak, ahirette kendisini cehennem azabından koruyacak olan ibadet ve taatlarla iyi bir donanım elde etmek gerekir.

5- el- Kelimu't-Tayyib

Kur'ân'ı Kerim'in "...O'na ancak güzel sözler yükselir.⁴⁶ Onları da Allah'a amel-i salih ulaştırır..." (Fâtır, 35/10) pasajında yer alan "el-kelimu't-tayyib" bir kısım müfessir tarafından "Kelime-i tevhîd" olarak yorumlanmıştır⁴⁷. Bu tefsire göre, âyet şuna işaret etmektedir: Temiz inanç ve temiz sözü, salih amel yüceltir. Temiz, pâk söz, pak inanç ise, salih amelî yüceltir. Bilindiği üzere salih amel, halisane bir şekilde sadece Allah rızası için yapılan ibadetler ve hayırlı işlerdir. Ancak, iman olmadan iyi ve güzel amellerin kabulü, Kur'ân'ın beyanıyla, mümkün değildir⁴⁸. Bu da gösteriyor ki; iman, tevhid, salih amelî, Allah'a ulaştırır⁴⁹. Dolayısıyla kafirlerin yaptıkları iyi ve yararlı işler, iman olmadığından Allah'ın kabulüne mazhar olamamaktadır. Bu durumda "el-kelimu't-tayyib"ı tevhid olarak yorumlamanın isabetli olduğunu düşünüyoruz. Nitekim Hasanü'l-

44) Hakimü't-Tirmîzî, *a.g.e.*, s. 417.

45) er-Râzî, *Esrâr*, s.68; eş-Şevkânî, *a.g.e.*, V, 55.

46) Amellerin Allah katına yükselmesi demek, onların kabul edilmesi demektir. "Güzel sözler" in ne olduğu hususunda ise çeşitli yorumlar nakledilmektedir. Kimilerine göre onlar, "Sübhanellâhi vel-hamdü lillahi ve lâ ilâhe illallahü vallahü ekber" dir. Bazılarına göre ise; Allah'a yönelik zikirlerin bütünüdür. Ancak kim zikirle meşgul olur da, farzları yerine getirmese, zikri Allah katında kabul görmez. Çünkü iman, temenniden ibaret değildir. Onunla bezenmek gerekmektedir. (bkz. el-Hazin, Alâuddin, Ali b.Muhammed, *Lubâbu't-Te'vil fi Me'ani't-Tenzil*, Beyrut, tsz. IV, 496.

47) bkz. el-Mâverdi, *a.g.e.*, IV, 428 en-Nesefî, *a.g.e.*, III, 335; Fîrûzâbâdî, *a.g.e.*, s.269; Cemalu'l-İslâm, *a.g.e.*, s.78.

48) bkz. Nûr, 24 / 39. Hak dini yani İslâmı kabul etmeyen birisinin, sergilediği hayırlı ve faydalı amel-ler karşılığında sevap elde edebilir mi? Bu konuda bkz. Mutahharî Murtaza, *Adl-i İllâhî*, (çev. Hüseyin Hatemi), İst. 1998. 331-366.

49) en-Nesefî, *a.g.e.*, III, 335; eş-Şevkânî, *a.g.e.*, IV, 341.

Basrî (öl. 110/728) şöyle demiştir: "Allah'a sunulmaya çalışılan her hangi bir eylem, ister söz, isterse amel olsun, içerisinde Allah rızası olmadığı takdirde, bunlar O'na ulaşmaz. Demek ki, ameller sergilenirken, insanın düşünce düzeyi ön plana çıkmaktadır. Şâyet bu düzey, dünyayı aşır yüceliklere koşmıyorsa ve bunların yüce bir hedefi yoksa, o zaman bunların Allah'a ulaşması mümkün değildir."⁵⁰

Yukarıda verilen âyetin tefsiriyle ilgili olarak Kurtûbî'nin, kaynak belirtmeksizin naklettiği rivâyet, konumuza hem ışık tutması hem de özetleyici olması bakımından oldukça önemlidir. "Kul, halis bir niyetle Allah'tan başka ilah yoktur" dediğinde, melekler o kişinin eylemiyle, sözünün uyuşup uyuşmadığına bakarlar. Eğer ikisi arasında bir uyum söz konusu ise, o şahsın ameli ve sözü Allah'a yükseltilir. Şâyet eylemi sözüne muvafık değilse, amelinden vazgeçilerek, tevbe edene kadar sözü yerinde bırakılır. Allah'a yükseltilmez"⁵¹.

6- Kelimetu'n-bakiye

"Bu sözü, ardından gelecek ve devamlı kalacak bir miras olarak bıraktı ki, insanlar (Onun dinine) dönsünler" (Zuhruf, 43 / 28).

Âyetin sibaından anlaşıldığına göre, Hz. İbrahim, hakkı kabul etmeyen babasının yolunu, "Ben sizin tapıklarınızdan uzağım" (Zuhruf, 43/26) demek suretiyle her koşulda ataların taklit edilemeyeceğini göstermiş ve tevhid kelimesini, kendinden sonra gelenlere miras olarak bırakmıştır. Bu yüzden de onun neslinden, asırlar geçmesine rağmen, muvahhidler hiç eksik olmamıştır. Bu itibarla, İslâm gelmeden önce, Mekkeliler içerisinde de "hanifler" adıyla bilinen ve Hz. İbrahim'in inancına bağlı insanlar buluna gelmiştir⁵². Bu düşünceden hareketle bir çok müfessir, âyette yer alan "kelimetu'n-bakiye" ifadesini "kelime-i tevhid" olarak yorumlamış ve tevhidin simgesi olan Hz. İbrahim'in soyundan gelenlerin bir kısmının bu kelimeyi söylemeye devam ettiklerine ve edeceklerine bu âyetin işaret ettiğini belirtmişlerdir⁵³.

7- Kelimetullah

"...Kâfir olanların sözünü alçalttı. Allah'ın sözü ise zaten yücedir..." (Tevbe, 9/40). İbn Abbas'tan gelen rivâyete göre bu âyette yer alan "Kâfir olanların sözü" ifadesi şirk, Allah'ın sözü ise, kelime-i tevhittir. Yani Allah, şirki kahrederek mağlup etmiş, Kelimetullah'ı ise, kendi dini ve tevhidi olduğu için, yüceltmıştır⁵⁴.

50) et-Taberî, a.g.e., XXII, 211; İbn Kesir, a.g.e., III, 549.

51) el-Kurtûbî, a.g.e., XIV, 211.

52) es-Suyûtî, a.g.e., VI, 16; el-Beydâvî, a.g.e., I, 246; en-Nesefî, a.g.e., IV, 117; el-Hâzin, a.g.e., IV, 104.

53) bkz. et-Taberî, a.g.e., XI, 179 ; el-Maverdî, a.g.e., IV, 222; el-Kurtûbî, a.g.e., XVI, 52; el-Hâzin, a.g.e., III, 86.

54) bkz. et-Taberî, a.g.e., VI, 376; er-Râzî, Tefsir, XVI, 69; el-Kurtûbî, a.g.e., VIII, 95; İbn Kesir, a.g.e., II, 358.

Bu kelimenin “yüce” olarak isimlendirilmesinin sebebini Fahrüddin er-Râzî şöyle açıklar: “Bu kelimenin nuru, bir kalbe doğduğunda orada rubûbiyet nuru parlar. Bu nur, kalpte aydınlandığında, kişide güçlü rabbânî bir kuvvet hasil olur. Buna kavuşan gönüller, dünyevî olayları çok basit görmeye ve onlarla aldanmamaya çalışırlar. Artık kralların baskı ve zulmü onlar için çok önemsiz, bayağı şeyler konumuna düşer. Ölüme atılmaktan korkmazlar. Dünya ziynetinin de bunların yanında değeri olmaz.”⁵⁵ Nitekim, Hz. Musa’ya iman edip, Fravun’a karşı gelenler, onun her türlü tehdidine boyun eğmeyeerek, “dediler ki “*Bize gelen açık ve net mucizeler karşısında seni, bizi Yaratana tercih edemeyiz. Öyle ise yapacağımı yap! Sen, ancak bu dünya hayatında hükmünü geçirebilirsin.*” (Taha, 20/72).

Diğer taraftan âyette kafirlerin sözünün fiil cümlesi, Allah’ın sözünün ise isim cümlesi ile gelmesi anlamlıdır. Çünkü Arapçada fiil cümlesi teceddüd yani yenilenme, isim cümlesi ise bulunduğu durum üzere sebatı ve devamlılığı bildirmektedir. Buna göre kafirlerin sözü alçalmaya devam etmektedir. Allah’ın sözü ise devamlı yücedir.⁵⁶

8- el-İstikâme;

“Şüphesiz, Rabbimiz Allah’tır deyip, sonra dosdoğru yolda yürütenlerin ...” (Fusilet, 41/30) âyetinde yer alan “istikamet” kavramı, Hz. Aliye göre kelime-i tevhiddir⁵⁷. Bu “istikamet” kelimesini tevhid olarak yorumlayanlar, muhtemelen, kişiyi cehennemden kurtaracak olan gerçek tevhid anlayışını kast etmişlerdir. Böyle bir tevhid anlayışında Allah’a isyan söz konusu olmamalıdır. Çünkü O’na isyan, gerçek tevhid inancını zedeler⁵⁸. Diğer bir ifade ile böyle bir isyanda, heva ve hevese uyma ve onun peşinden koşma vardır ki, Kur’ân, bunu ‘ilah edinme’ olarak değerlendirir ((Furkân, 25/43). Bir başka görüşe göre ise “istikâmet”, Allah’a ulaşıncaya kadar O’na şirk koşmadan, dinde ve amelde samimi olarak, müslümanca yaşamaktır⁵⁹. Buna yakın başka bir yorum da şudur: Ölünceye kadar Allah’ın vahdaniyetine, birliğine şehâdet ederek ve farzları yerine getirerek hayat sürdürmektir⁶⁰. Bunlar gösteriyor ki “istikamet; inanç ve amelde doğruluk” tevhidin özü ve esasıdır. Yalan ise nifakın esasıdır. Dolayısıyla doğrulukla yalan bir arada bulunmaz⁶¹.

55) er-Râzî, *Esrâr*, s.70.

56) el-Âlûsî, *a.g.e.*, X, 99.

57) es-Suyûtî, *a.g.e.*, IV, 65.

58) İbn Receb, Zeynuddin Ebu'l-Ferec İbn Şihâbuddin, *Câmiu'l-'Ulûm ve'l-Hikem*, (Tahk. Şu'ayb el-Arnâvût, İbrahim Bâcîs), Beyrut, 1995, I, 509.

59) et-Taberî, *a.g.e.*, XI, 107; el-Mâverdî, *a.g.e.*, V, 179; İbn Kesir, *a.g.e.*, IV, 99; eş-Şevkânî, *a.g.e.*, IV, 515.

60) el- Kurtûbî, *a.g.e.*, XV, 233; el-Beydâvî, *a.g.e.*, II, 234; en-Neseffî, *a.g.e.*, IV, 93; İbn Kesir, *a.g.e.*, IV, 99; es- Subkî, Tâcuddîn, Ebû Nasr, *Tabkâtu's-Şâfi'iyyeti'l-Kubrâ*, (tah. Abdulfettâh, Muhammed el- Hulu Mahmud, Mahmud Muhammed et-Tennâhî) Mısır, 1964, I, 39.

61) el-Cevziyye, *Medâricu's-Sâlikîn*, (Tah. Muhammed Hamid el-Fıkî) Beyrut, Lübnan, 1973, II, 269.

Hasanu'l-Basrî, bu âyeti okuduğunda şöyle dua ederdi: "Ey Allah'ım! Sen bizim Rabbimizsin, bize istikamet nasip et."⁶² Hz. Ebûbekr ise âyeti yorumlarken, "Sadece Allah'ın, onların rabbi olduğu hususunda dosdoğru olanlar"⁶³ demiştir.

Demek ki istikamet; sağa sola sapmadan dosdoğru olmaktır. Bu da gizli ve aşikar her türlü emri ve yasağı kapsar. Böylelikle de dinin tüm özelliklerini içine alır⁶⁴. Belki de bu sebepledir ki, Hz. Peygamber'den kendisini cennete sokacak bir amel göstermesini isteyen birisine o, "Allah'a inandım de. Sonra dosdoğru ol"⁶⁵ demiştir.

Müslümanlar günümüzde bu kelimenin içerdiği manayı yerine getirmeye ne kadar muhtaçtırlar. Çünkü bu kavram o kadar büyük manalar ifade ediyor ki, Hz. Peygamber'in erken ihtiyarlamasına sebebiyet verdiği bile nakledilir. Nitekim, ona bir gün asaptan birisi şöyle bir soru sorar. "Ya Rasulallah! Görüyorum ki saçların ağarmış!" O da, "Beni Hûd, Vâkıa, Mürselât, Nebe' ve Tekvîr sûreleri ihtiyarlattı"⁶⁶ demiştir. Adı geçen surede dikkatimizi çeken âyetlerden biri, "O halde seninle beraber tevbe edenlerle birlikte emrolunduğun gibi dosdoğru hareket et" (Hûd, 11/112) âyetidir. İşte, bu âyetin ona yüklediği manevî sorumluluk, onun erken ihtiyarlamasına ayrıca bir sebep teşkil etmiştir⁶⁷.

Hz. Ömer de âyette yer alan istikametle ilgili şöyle demektedir. "Tilki gibi sağa- sola yalpa yapmadan, Allah'a karşı dosdoğru davranmaktır."⁶⁸

Dinde istikamet ve tevhid ile çelişen durumlara dikkat çeken Râzî; "İnsanlardan bir kısmı, zahirde Allah'ın birliğini kabul eder görünürler. Ancak kendilerinden zaman zaman tevhid binasını yıkan söz ve davranışlar sudur eder. Mesela onlar, mutluluğu veya uğursuzluğu yıldızlara bağlarlar. Sağlığın veya hastalığın sadece ilaç veya gıdadan kaynaklandığına inanırlar" demektedir. Ona göre bu gibi düşüncelerin hepsi, Allah'ın emrettiği istikamet eylemini zedeler⁶⁹.

Bir kısım İslâm alimi ise istikameti; Kitab'a, Sünnete uymak ve İslâm cemaatine bağlı kalmak olarak yorumlamaktadırlar⁷⁰.

62) et-Taberî, *a.g.e.*, XIV, 115; İbn Kesir, *a.g.e.*, IV, 99; Abdurrahim, *a.g.e.*, II, 267.

63) bkz. el-Mâverdi, *a.g.e.*, IV, 179.

64) İbn Receb, *a.g.e.*, I, 510.

65) Müslim, *a.g.e.*, İman, 13.

66) Tirmizî, *a.g.e.*, Tefsir, 56/6.

67) bkz. er-Râzî, *Tefsîr*, XVIII, 72; es-Suyûtî, *a.g.e.*, IV, 398; krş. İbn Receb, *a.g.e.*, I, 590, 510; krş. el-Bursevî, İsmail Hakkı, *Râhu'l-Beyân*, Beyrut, 1985. VIII, 229, 299; krş. eş-Şevkânî, *a.g.e.*, II, 529.

68) el-Muhâsibî, Ebu Abdillâh, *Risaletu'l-Mustersîdin*, (tah. Abdulfettah Ebû Ğudde), Suriye, 1983, 5. baskı. s.128; el-Hâzin, *a.g.e.*, IV, 85.

69) er-Râzî, *Acâibu'l-Kur'ân*, Beyrut, 1984, s. 67.

70) bkz. el-Harisu'l-Muhasibi, *a.g.e.*, s.128.

Görüldüğü gibi, yukarıdaki âyette, açık olarak Allah'a iman zikredilmekte ve İslâm'ın diğer emirleri arasında özellikle doğruluğa dikkat çekilmektedir. Bu itibarla âyetten, sadece Allah'a olan inancın kişiyi cennete sokacağı şeklinde bir yorum çıkarmak yanlış olur. Çünkü böyle bir yorum kişiyi, amellerle ilgili Kur'ân âyetleri arasında çelişkiye sürükler⁷¹.

Seyyid Abdullatif bu âyette, İslâm'ın emirlerinden bahsedilmemesini dinler arasındaki müsamahaya dayandırarak şöyle demektedir: "Bu müsamahanın altını çizdiği düşünce, farklı dinlerin takipçileri ile, bilinçli bir biçimde insanlığın birliğini sağlamaya çalışan, Tevhide inanan ve kendilerini bu inancın mensubu olarak kabul eden diğer tüm gruplar arasındaki fırkalaşma ve çatışmaları ortadan kaldırmaktır."⁷² Ancak bize göre böyle bir yorum çağımız gerçeklerine uymamaktadır. Çünkü günümüzde, Allah inancına sahip olduğu düşünülen bir çok millet, gerçek tevhid inancını yaşamaya çalışan müslümanlarla çatışmakta karşı cephe almakta ve çoğu kez onları haksız ve suçsuz yere katletmektedirler. Bu da gösteriyor ki, Rabbimiz Allah'tır dedikten sonra, Hz. Peygamber'e iman da dahil olmak üzere, İslâm'ın öngördüğü diğer esasları da kabul etmek gerekmektedir.

9- et-Tezkiye;

Bazı müfessirler, "*Nefsini kötülüklerden arındıran kurtuluşa ermiştir.*" (A'la, 87/14) âyetinde yer alan "men tezekka" ifadesini ""kim lâ ilâhe illallah" der, şirkten ve küfürden temizlenirse kurtuluşa erer, şeklinde yorumlamışlardır⁷³. Zira nefsi tezkiye etmenin birinci yolu, iman ederek varlığını her türlü şirkten arındırmaktır. Çünkü iman, kurtuluşun en önemli esasıdır. Nitekim Mûsâ (a.s), Fravun'dan nefsinin tezkiye için iman etmesini istemiştir⁷⁴. Diğer bir ifade ile kişi, ancak gerçek bir imanla, yani kelime-i tevhidi içten gelerek söylese nefsinin şirkten temizlenmiş ve kurtuluşa ermiş olur⁷⁵.

10- ez-Zekât;

İbn Abbas, "*Ortak koşanların vay haline!*" *Onlar zekâtı vermezler...*" (Fussilet, 41/6,7) âyetinde yer alan "Zekâtı vermeyenler" ifadesini, "Kelime-i şehadeti" söylemeyenler olarak yorumlar. Çünkü ona göre bu kelime canların ve ruhların zekatıdır⁷⁶. Hissedileceği gibi bu, daha çok tasavvufî bir yorum olarak karşımıza çıkmaktadır. Çünkü,

71) Mevdûdî, *İslâmî Kavramalar*, İst. 1991, 2. baskı. s.38.

72) Seyyid Abdullatif, *Kur'ân'ın Zihni İnşası*, (çev.Kürşat, M. Atalay), İst. 1995, s.31, 32.

73) bkz. et-Taberî, *a.g.e.*, XII, 547; Nesefî, *a.g.e.*, IV, 350; el- Hazin, *a.g.e.*, IV, 351.

74) et-Taberî, *a.g.e.*, a.y. krş. es-Subkî, *a.g.e.*, I, 41.

75) el-Mâverdî, *a.g.e.*, VI, 255.

76) el-Kurtûbî, *a.g.e.*, XV, 222; el-Beydâvî, *a.g.e.*, II, 231; el-Hâzin, *a.g.e.*, IV, 80.

mutasavvıflara göre her nimetin ve her himmetin bir zekatı vardır⁷⁷. İnsana verilen ruh ise, bu nimetlerin en büyüğü olarak düşünöldüğünde, böyle bir yorum tasavvûf ehline göre isabetli sayılabilir. Fakat -eğer rivâyet doğruysa - İbn Abbas'ın âyete böyle tasavvufî bir yorum yüklemesi dikkat çekicidir.

es-Subkî'nin naklettiğine göre İkrîme de; "Zekâtı vermeyenler" ifadesini "Kelime-i tevhidi kabul etmeyenler" olarak yorumlamıştır. Ancak Subkî, bu gibi yorumların doğru olmadığını söyler. Çünkü ona göre âyette yer alan ifade, kendisinden önce geçen "müşrikler" lafzının tefsiridir. Dolayısıyla, buradaki "zekat" lafzı, hakiki manadadır. Malda farz olan miktarı çıkarıp (zekat) vermek ise; o malı temizlemek ve onu artırmaktır. Bu itibarla, âyette kâfirin de malının zekâtını vermekle mükellef olduğuna dair delil vardır⁷⁸. Bu, "Kâfirler de fûrû' ahkamla mükelleftir." diyenlerin görüşüdür⁷⁹.

Diğer taraftan bazı müfessirlere göre bu âyette, üzerine zekat farz olan kâfirin, küfrü sebebiyle göreceği azap, üzerine zekat farz olmayan kâfirden daha fazla olacağına işaret edilmektedir⁸⁰.

Kanaatimizce âyette yer alan "zekat" lafzını, "kelime-i tevhid" olarak yorumlamak âyetin zahirine terstir. Çünkü âyette zekâtın önemine vurgu yapılmış ve belki de kâfirlerin böyle bir ibadetle sorumlu olduklarına dikkat çekilmek istenmiştir. Zira toplum, ister müslüman olsun, ister müşrik, bireyler arasında bir dayanışmaya mutlaka ihtiyaç duymaktadır. Böyle bir ihtiyaç da ilk planda zenginler ve fakirler arasında gerçekleştirilmesi gereken bir olgudur. Bu da, hangi ad altında olursa olsun, ancak böyle bir yardımlaşmayı yerine getirmekle sağlanabilecektir. Bu açıdan bakıldığında müşriklerin de toplumsal dayanışma bağlamında harcama yapmalarının zorunluluğunu ortaya koymaktadır. Böyle bir erdemliliği gösteren müşrike, yukarıda da ifade edildiği gibi, ahirette sevap verilmesi de, diğerlerine göre azabı daha hafif olabilir. Alimlerin bu şekildeki yorumları bize, İslâm'ın, müşrik dahi olsa, toplumda yaşayan bireyler arasındaki dayanışmaya ne kadar önem verdiğini göstermektedir.

11- el-Hüsnâ;

"Artık kim verir ve sakınırsa, en güzeli de tasdik ederse..." (Leyl, 92/5,6,7). Bir kısım müfessirlere göre buradaki "en güzel" ifadesi "Allah'tan başka ilah yoktur" manasına kullanılmıştır⁸¹. Kelimeye bu anlamı yükleyenler, şunu kasetmiş olabilirler: Gerçek anlamda bu kelimeyi söyleyenler ve bunu anlayanlar, dinin emir ve yasaklarını detayına

77) Konuyla ilgili geniş bilgi için bkz. İbn Arabî, *el-Futuhatu'u'l-Mekkiyye*, Beyrut, tsz. I, 559.

78) es-Subkî, *a.g.e.*, I, 41.

79) bkz. el-Beydâvî, *a.g.e.*, II, 231.

80) el-Mâverdî, *a.g.e.*, V, 169; el-Kurtûbî, *a.g.e.*, XV, 222.

81) et-Taberî, *a.g.e.*, XII, 612, 613; el-Mâverdî, *a.g.e.*, VI, 287; el-Kurtûbî, *a.g.e.*, XX, 56, Neseî, *a.g.e.*, IV, 363.

kadar inerek yaşamaya çalışırlar⁸². Bize göre “hüsna” ifadesi şu açıdan “kelime-i tevhid” olarak yorumlanabilir: O, sözlerin ve ifadelerin en güzeldir. Nitekim Hz. Peygamber (a.s.), “Ben ve benden önceki peygamberlerin söylediği en yüce söz, eşi ve benzeri bulunmayan ‘Allah’tan başka ilâh yoktur’ sözüdür.”⁸³ buyurmuştur.

12- el-İhsan;

“İyiliğin mükâfatı iyilikten başka mıdır” (Rahmân, 55/60). Âyetteki “ihsan” ifadesi, iman manasında kullanılmış ve denilmiştir ki, “Lâ ilâhe illallah” diyenin mükâfatı ahirette cennet olacaktır⁸⁴.

Râzî’ye göre, Allah (c.c) burada adeta şöyle demektedir: “Sen kulluk sözünde dursan, ben de Rab olarak verdiğim sözde dururum.” Bu, tıpkı şu âyette ifade edildiği gibidir “...Bana verdiğiniz sözü yerine getirin ki; ben de size verdiğim sözü yerine getireyim...” (Bakara, 2/40). “Dolayısıyla senin kulluk sözleşmende, başkasına değil, sadece Allah’a kul olma vardır. Bunun kemal derecesi ise; Allah’ın dışındaki her şeyin O’nun kulu olduğunu bilmen ve inanmandır.”⁸⁵ Bu da şu âyette dile getirilmektedir: “Göklerde ve yerde olan herkes, istisnasız, kul olarak Râhmana gelecektir” (Meryem, 19/93).

Böylelikle, bir işi en güzel şekilde yerine getiren şahıs, bu konuda “muhsin” mertebesine ulaşmış demektir. Kelime-i tevhid sözünü söylemek de, Allah’ın dışında olan her şeyin Allah’ın kulu olduğunu kabul etmektir. İşte bu kelimeyi bu anlayışa göre söyleyen kişiyi Allah, kelime-i tevhidin himayesine alacaktır. Diğer taraftan Râzî, kelime-i tevhidin bir diğer adının da kelime-i ihsan olduğunu söyler ve bunu Kur’ân âyetleri ve hadisler ışığında göstermeye çalışır⁸⁶.

13- el-Birru;

İbn Abbas, “...İyilik, Allah’a ve ahiret gününe...inanmaktır.” (Bakara, 2/177) âyetinde yer alan “el-birr” kelimesini “iman” olarak tefsir etmiştir⁸⁷. Buna göre âyet, adeta şuna işaret etmektedir: İnanç ve ibadetlerde Kur’ân’ın belirlediği çizgiyi yakalayamayan her çeşit yön ve çizgide yol bulmaya çalışan kişi “birr” sahibi olamaz. “Birr” sahibi olmak, ancak Kâbe’nin sahibine yönelmekle elde edilir⁸⁸. Görüldüğü gibi âyette önce iman zikredilmiştir. Çünkü diğer ameller bundan dallanır budaklanır ve ancak bunun üzerinde ayakta durabilir⁸⁹. Diğer taraftan âyet; kimi alimlere göre, takvaya ve dolay-

82) İbn Kayyim, *et-Tıbyân fî Aksami'l-Kur’ân*, Beyrut, 1988, s. 85.

83) et-Tirmizî, *a.g.e.*, Da’avat, 9, el-Kurtûbî, *a.g.e.*, I, 93.

84) el-Kurtûbî, *a.g.e.*, XVII, 119; en-Nesefî, *a.g.e.*, III, 213; Fîruzâbâdî, *a.g.e.*, s. 337.

85) er-Râzî, *Esrâr*, s. 59.

86) er-Râzî, *Esrâr*, 59, 60.

87) Fîruzâbâdî, *a.g.e.*, s.18; İbn Kesir, *a.g.e.*, I, 53.

88) er-Râzî, *Esrâr*, s. 76.

89) Seyyid Sabık, *el’Akâidu’l-İslâmiyye*, Beyrut, 1992, s. 11.

siyla güzel amele işaret etmektedir. Nitekim Hz. Peygamber'e birisi gelip, "iman nedir?" diye sorunca o, bu âyeti okumuştur. Bu itibarla, âyette iman olarak yorumlanan "el-birr" kelimesi, yalnız Allah'a imanı değil, salih amelleri de kapsayan bir iman anlamına gelmektedir⁹⁰.

14- en-Necât;

Bazı müfessirler, "Ey kavimim! Nedir bu hal? Ben sizi kurtuluşa çağırıyorum, siz beni ateşe çağırıyorsunuz." (Mü'min, 40/41) âyetinde yer alan "Necât" ifadesini iman, tevhid; "nâr" ifadesini ise, ateş ehlinin ameli olan şirk olarak yorumlamışlardır⁹¹. Gerçek bir tevhid inancı, insan için bir kurtuluş vesilesi olduğuna göre, âyetteki "necat" ifadesine böyle bir mananın yüklenmesinin uygun olduğu kanaatindeyiz⁹².

15- el-Adl;

Şüphesiz ki Allah adaleti, iyiliği...emrediyor. (Nahl, 16/90). Âyette yer alan "adl" kelimesi kelime-i tevhid; "İhsân" ise, farzları eda etmek, sıkıntılı, rahat, sevinçli ve kederli durumlarda Allah'a itaati sürdürmek olarak yorumlanmıştır⁹³.

Râzîye göre kelime-i tevhîdin "adl" diye isimlendirilmesinin sebeplerinden birisi şudur: "Marifetullah" "Allah'ı tanıma ve bilme", teşbih (Allah'a başkalarını benzeterik anlama) demek olan ifratla; (Allah'ı şirkten koruma adına sıfatlardan soyutlama demek olan) ta'tîl arasında orta bir yerdedir. Böylelikle kim, İsbatta (Cenab-ı Hakka sıfatlar vermede) ileri giderse "teşbih", kim de "nefy" de (O'nun sıfatlarını tanınamada) ileri giderse "ta'tîle" düşer. O halde gerçek, bu iki uç arasında dengeli bir yol takip etmektir.⁹⁴

Diğer bir ifade ile Allah, "adalet" kelimesi ile burada, kullarının dinde yerilen aşırılıklardan kaçınmalarını ve dinin emirlerini yerine getirerek, eksik bırakmamalarını istemektedir⁹⁵.

16- el-Hasane;

"Kim iyilikle (ilahi huzura) gelirse, ona daha iyisi verilir. (Rablerinin huzuruna) kötülükle gelenler ise yüzükoyun cehenneme atılırlar..." (Neml, 27/89,90). Kur'ân'da buna benzer birkaç âyet daha geçmekte ve tesbit edebildiğimiz kadarıyla, başta İbn Abbas olmak üzere bir kısım müfessir tarafından bu âyetlerde yer alan "hasene" sözcüğü tev-

90) el-Acurrî, Ebubekir Muhammed, *eş-Şarîa*, (tah Muhammed Hamid el-Fıkî), Beyrut, 1983.

91) el-Hâzin, *a.g.e.*, V, 7; Fîruzâbâdî, *a.g.e.*, s. 292.

92) bkz. er-Râzî, *Esrâr*, s.71.

93) et-Taberî, *a.g.e.*, XIV, 162; el-Mâverdî, *a.g.e.*, III, 209; el-Kurtûbî, *a.g.e.*, X, 88; el-Hâzin, *a.g.e.*, III, 131.

94) er-Râzî, *Esrâr*, s.63.

95) eş-Şevkânî, *a.g.e.*, III, 183.

hîd, “seyyie” ise şirk olarak yorumlanmaktadır⁹⁶. Mesela onlar; yukarıdaki âyette geçen “hasane” ifadesini, kelime-i tevhid; ondan ötürü kendilerine verilecek “hayrı” ise, Cennet olarak yorumlamışlardır⁹⁷. Bu durumda onlar, âyetteki “hayr” sözcüğünü ism-i tafdil olarak değerlendirmemişlerdir. Çünkü ifade bağlamında Tevhid kelimesini söylemekten daha hayırlı her hangi bir şey yoktur⁹⁸.

Kanaatimizce yukarıdaki âyete yüklenen bu anlam, doğru olmakla beraber, eksiktir. Çünkü, “hasane” ifadesi, İslâm’ın önerdiği her türlü iyiliği kapsamasına rağmen, bazı müfessirler tarafından sadece Kelime-i tevhid’e hasredilmektedir. İsbetli yönü ise; âyette “hasane” mükabilinde “seyyie” ifadesinin kullanılması ve “*Kim bir kötülükle gelirse yüzü koyun Cehenneme atılır.*” denmesidir. Çünkü, şirkin dışında, tek bir günahla ahirete gelen kişiye böyle bir muamele yapılmayacağını, Allah’ın, bu günah dışındaki hataları dilediği kulları için bağışlayacağını, Kur’ân’dan öğrenmekteyiz (bkz. Nisâ, 4 / 48). Yani “seyyie” ile şirk ve küfür kastedilmiştir.

Ancak, konuyla ilgili “*Kim bir iyilikle gelirse, ona, iyiliğin on katı vardır...*” (En’am, 6/160) âyetindeki “hasane” ifadesinin “Kelime-i tevhid” olarak yorumlanmasını bazı müfessirler uygun bulmamıştır. Çünkü onlara göre, “Bu kelimenin benzeri yok ki, bunu söyleyene on kat sevap verilsin”. Böyle bir ikrâza şu şekilde cevap verilmiştir. “İyiliğin karşılığı Allah katında belirlenmiş muayyen bir ölçüdedir. Dolayısıyla O, mümini, imanına göre istediği kadar mükâfatlandıracaktır. Ancak âyette on kat olarak belirlenen miktar, iyilikleri sınırlamak için değil, insanları buna özendirmek için kesretten kinaye olarak kullanılmıştır.”⁹⁹

17- ed-Dîn

“*İyi bilinmelidir ki, halis din Allah’ındır*” (Zümer, 39/3). Katade’ye göre âyetteki “ed-din” ifadesi, kelime-i şehadettir¹⁰⁰. Râzî, bu kavrama kelime-i tevhid anlamını yüklemeyi şu açıdan doğru bulur: Âyette haberin öne geçip hasır manası ifade etmesi, boyun eğmenin, huşûun sadece tek olan Allah’a yapılmasına işaret etmektedir. Zira iki ilah olsaydı bu boyun eğme bazen birine, bazen de diğerine sunulur ve Allah’a takdim edilemezdi. Bu nedenle âyetteki “ed-din” ifadesi “*Allah’tan başka ilah yoktur*” manasına gelmektedir¹⁰¹.

Diğer taraftan Allah (c.c), “kasr” edatı olan “elâ” yı kullanarak, bu manayı pekiştirmektedir. Böylelikle O, hayatın tümünü bu kaide ve kural üzerinde diriltiyor, hayata kavuşturuyor. Belki de, kâinatın üzerinde bulunduğu ana temel budur. Bu itibarla, bu ku-

96) bkz. el-Mâverdî, a.g.e., IV, 231, V, 182; el-Beydâvî, a.g.e., II, 76, 125; en-Nesefî, a.g.e., III, 224.

97) bkz. ez-Zamahşerî, a.g.e., III, 162; Fîrûzâbâdî, a.g.e., s.239;

98) en-Nesefî, a.g.e., III, 224.

99) el-Hâzin, a.g.e., II, 70.

100) el-Mâverdî, a.g.e., V, 114; el-Hâzin, a.g.e., IV, 48.

101) er-Râzî, *Esrâr*, s.76.

ralın iyice kavranması, insan benliğine ve gönlüne iyice yerleşmesi ve kesin bir uslûbla ilan edilmesi gerekir¹⁰².

Sonuç

Tevhid inancını insanların gönüllerine nakşetmek için gönderilen mukaddes kitabımız Kur'ân'ın bazı âyetlerinde kelime-i tevhitten bahsedilmesinin doğal olduğunu düşünüyoruz. Ancak yukarıda sunmaya çalıştığımız âyetlerde, zaman zaman böyle bir yorum gitmek için zorlama te'viller yapılmış olduğuna da tanık olmaktadır. Özellikle bu yorumların çoğunun İbn Abbas'a dayandırılması dikkat çekicidir. Diğer taraftan mutasavvıflardan sayılmayan büyük müfessir Râzî'nin, bu âyetlerle ilgili tasavvûfî sayılabilecek yorumlara gitmesi konuya yeni bir açılım kazandırmaktadır.

Araştırmamız sonucunda ulaştığımız neticeye göre, tevhit, yani Allah'ı birleme, kuru ve köksüz bir sözden ibaret değildir. O, kişinin kalbinde kök salan, dilinden meyveleri devşirilen bir ağaç gibidir. Onu sadece diliyle telaffuz eden kişi, bu haliyle müslümanlardan sayılarak, onların faydalandığı dünyevî haklardan istifade edebilir. Ancak Ahirette bu kelimenin yararını görebilmesi için, onun getirmiş olduğu yükümlülükleri gerçekleştirmelidir.

Kur'ân pasajlarından anlaşılır; bu kelimeyi kabulte beraber, Allah'ın emir ve yasaklarını kabul etmemek, tevhid kelimesini yaralayacak ve hatta dinden dahi çıkaracak çok tehlikeli bir sapmadır. Kur'ân buna şu şekilde dikkatlerimizi çekmektedir: "*Yoksa onların, Allah'ın izin vermediği bir dini getiren ortakları mı var?...*" (Şûrâ, 42/21).

102) Kutub Seyyid, a.g.e., V, 3037.